

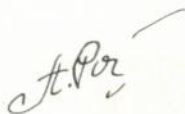
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

РОЗСОХА АНТОНІНА ПАВЛІВНА

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ І ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ
С.Л. РУДНИЦЬКОГО

13.00.01 — теорія та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття вченого
ступеня кандидата педагогічних наук

Київ-1996

37(100)(091)

AB 36.026

Дисертація є рукопис
Робота виконана в Українському державному педагогічному
університеті ім.М.П.Драгоманова

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00757064 (Т)

Науковий керівник — кандидат педагогічних наук,
доцент Ярошенко Ольга Григорівна

Офіційні опоненти — член-кореспондент АПН України,
доктор педагогічних наук,
професор **Євтух Микола Борисович**
— кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Круглик Лідія Іванівна

Провідна установа — Київський національний університет
ім.Т.Г.Шевченка

Захист відбудеться 5 грудня 1996р. о 16 годині 30 хвилин
на засіданні спеціалізованої вченої ради К.01.33.08 по захисту
дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата педа-
гогічних наук в Українському педагогічному університеті
ім.М.П.Драгоманова (252030, м.Київ, вул.Пирогова,9)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Ук-
раїнського педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова

Автореферат розіслано 5 листопада 1996р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

— Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

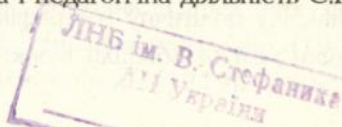
Актуальність дослідження. На сучасному етапі в нашій країні проходять корінні зміни, стверджується і розвивається демократія, відчувається необхідність у тому, щоб наука і освіта все більше сприяли становленню суспільства, розвитку і зміцненню Української держави.

У цих умовах першочерговим завданням є підвищення загального рівня освіти народу, вирішення якого пов'язане перш за все з діяльністю школи, державотворчою спрямованістю навчально-виховного процесу. Необхідно постійно поліпшувати ефективність шкільного навчання, відповідно до соціально-економічних умов і потреб забезпечувати його зв'язок з життям, створювати умови для всебічного розвитку особистості кожного школяра. Ось чому для сучасної середньої школи важливе значення має вивчення педагогічних ідей вчених, просвітителів минулого, імена яких незаслужено замовчувалися і не були об'єктом дослідження в тоталітарний період.

Історія української педагогіки багата іменами видатних діячів науки і культури, чия самовіддана праця сприяла національно-культурному становленню України, розвитку педагогічної думки. Тому для нинішньої педагогічної науки постала потреба дослідити і узагальнити все краще з історії педагогіки, з тим, щоб досвід, ідеї, практика наших великих попередників сприяли становленню національної народної освіти.

До плеяди прогресивних вчених належить також Степан Львович Рудницький (1877-1937 рр.). В історії світової науки він відомий як основоположник української географії, автор понад 150 наукових праць і монографій, член Всеукраїнської Академії наук (ВУАН), директор першого Українського науково-дослідного інституту географії і картографії.

Вся освітня, наукова і педагогічна діяльність С.Рудницького

проходила під безпосереднім впливом педагогічної думки, яка стверджувалася в ті часи на українських землях. Представниками її були Х.Алчевська, Б.Грінченко, О.Духнович, В.Короленко, М.Корф, Леся Українка, М.Пирогов.

Як свідчить аналіз літературних джерел з історії педагогіки, педагогічну думку в Україні кінця XIX — початку XX століття монографічно та на дисертаційному рівні досліджували Л.Вовк, Н.Каленіченко, О.Сухомлинська, М.Ярмаченко. Деякі аспекти цієї проблеми знайшли відображення у працях таких вчених як В.Білан, В.Борисенко, Я.Бурлака, А.Виноградов, О.Мазуркевич, О.Мороз, Ю.Руденко, Р.Семернікова. Завдяки їм ми ознайомилися з діяльністю навчальних закладів того періоду, які мали великий вплив на формування світогляду С.Рудницького.

Про науковий доробок вченого, його життя і діяльність до цього часу можна прочитати лише в поодиноких публікаціях. Сучасними дослідниками наукової спадщини основоположника української географічної науки є М.Демидюк, М.Мушинка, І.Ровенчак, О.Шаблій, П.Штойко. В своїх працях вони висвітлюють життєвий шлях і наукову діяльність вченого в галузі географічної науки.

Особливо варто відзначити монографію О.Шаблія "Академік Степан Рудницький", в якій автор досліджує наукову і публіцистичну діяльність фундатора української географії. О.Шаблій показав заслуги С.Рудницького у вивченні природи різних регіонів України, в обґрунтуванні геополітичного становища нашої держави. Що стосується просвітницької діяльності і педагогічних поглядів С.Рудницького, то автор не акцентує на них уваги.

Роботи П.Штойка, І.Ровенчака, М.Демидюка розкривають значний внесок вченого у розвиток краєзнавства, картографічну справу, українську політичну географію.

Дослідники майже обійшли важкі роки, проведені вченим

на Соловках (1933-1937), вкрай обмежена інформація про це міститься в публікаціях О.Рубльова та С.Підгайного.

Окремі відомості про С.Рудницького зустрічаємо у монографії Ф.Заставного "Географія України". Серед вчених, що залишили помітний слід у дослідженнях географічних проблем України, автор згадує про С.Рудницького як видатного географа, дослідника, науковця.

Доцільно відзначити, що зусиллями названих авторів ім'я фундатора української географічної науки поступово повертається із забуття. Проте, робота з архівними матеріалами показала, що багато аспектів наукової спадщини вченого ще чекають своїх дослідників.

Свою наукову діяльність С.Рудницький розпочав на початку ХХ століття. В цей час географічна наука в Україні переживала певну кризу. В українській географічній літературі були відсутні спеціальні дослідження присвячені як теоретичним, так і методичним питанням географії. Однак, ці питання цікавили багатьох вчених-географів, про що свідчать найрізноманітніші джерела — рецензії на географічні праці і підручники географії, географічні програми, експедиційні дослідження, тощо.

У цьому аспекті велике значення мають педагогічні погляди С.Рудницького. Будучи активним діячем науки, він з позицій демократичної ідеології боровся за духовне відродження свого народу, за створення національної школи в Україні.

Як свідчать біографічні дані С.Рудницького, він мав великий педагогічний досвід: працював вчителем гімназії, викладав в університетах Львова, Кам'янець-Подільського, Відня і Праги. Завдяки викладацькій діяльності вчений написав значну кількість підручників і методичний посібник. Серед них перш за все варто відзначити такі, як "Нинішня географія" (1905), "Початкова географія для народних шкіл" (1919), "Кілька гадок про

географічні екскурсії в середній школі" (1905), "Коротка географія України" (1910, 1914), "Україна — наш рідний край" (1917). Вже сама назва цих праць свідчить про те, що наукова і педагогічна робота С.Рудницького були спрямовані на розвиток географічної освіти в Україні.

Внесок С.Рудницького в освіту і навчання очевидний і незаперечний. Проте він і до цього часу залишається недостатньо вивченим і узагальненим. Ні програми вузів, ні підручники для студентів з історії педагогіки та методики навчання географії не містять жодних посилань на педагогічну спадщину С.Рудницького.

Актуальність педагогічної спадщини С.Рудницького і відсутність спеціальних досліджень з цього питання зумовили вибір теми "Освітня діяльність і педагогічні погляди С.Л.Рудницького".

Об'єкт дослідження — культурно-освітній розвиток педагогічної думки в Україні кінця XIX — початку XX століття.

Предмет дослідження — проблеми освіти і виховання в творчій спадщині видатного географа С.Рудницького.

Мета дослідження — здійснити науковий аналіз і систематизацію поглядів С.Рудницького на географічну освіту дітей та молоді крізь призму актуальних питань розвитку освіти в Україні.

Виходячи з об'єкта, предмета та мети дослідження, були поставлені такі завдання:

- виявити суспільно-політичні і культурно-історичні передумови формування педагогічних поглядів С. Рудницького;
- дослідити підходи С.Рудницького до змісту шкільної освіти, форм і методів навчання та виховання особистості;
- показати необхідність творчого використання педагогічних ідей С.Рудницького в діяльності сучасної школи та вузу.

Методологічною і теоретичною основою є положення про об'єктивно-закономірний характер суспільних явищ; діалектичні принципи взаємозалежності, об'єктивності, конкретно-історичного підходу до вивчення педагогічних явищ. У процесі дослідження брались до уваги основні положення праць істориків педагогіки і сучасних педагогів з питань теорії навчання і виховання.

Методи дослідження: науково-історичний, логічний та історико-педагогічний аналіз; метод класифікації і узагальнення джерел; метод порівняльного аналізу. Як основний метод використовувався історико-педагогічний аналіз у дослідженні науково-педагогічних праць С.Рудницького, вивчення архівних матеріалів, публікацій, пов'язаних з науковим доробком вченого, його життям і діяльністю.

Основні джерела дисертації:

— праці: видатних педагогів А.Макаренка, С.Русової, В.Сухомлинського, К.Ушинського; істориків та просвітителів М.Грушевського, І.Франка; видатних вітчизняних і зарубіжних географів і природознавців А.Акінфієва, А.Пенка, А.Ремана, П.Тутковського та інших, де розглядались різні проблеми навчання та виховання. Детально вивчались і аналізувались публікації у періодичній пресі, в яких характеризувалися життєвий шлях та наукова спадщина вченого С.Рудницького.

— праці С. Рудницького: підручники з географії, монографії, журнальні та газетні статті.

Велике значення для дослідження педагогічної діяльності вченого мали архівні матеріали. Були використані матеріали Архіву Президії АН України, матеріали архіву КДБ України, матеріали ЦДАУ у Києві, державного архіву Львівської області, матеріали ЦДАЖР України, а також опрацьовані матеріали інституту рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. В.І.Вер-

надського НАН України.

Наукова новизна полягає у всебічному аналізі педагогічної спадщини С.Рудницького, розкритті його поглядів на освіту і виховання. Встановлено, що С.Рудницький був у числі перших авторів україномовних підручників з географії. Вперше в науковий обіг введено архівні матеріали, які дозволяють освітити внесок С.Рудницького у вирішення проблеми середньої і вищої освіти.

Теоретичну значущість роботи становлять виявлені у педагогічній спадщині С.Рудницького ідеї й висновки стосовно методів та форм навчання, екологічного, розумового і патріотичного виховання, створення навчальних планів і підручників, які збагачують теоретичні положення історії педагогіки та методики навчання географії. У науковий обіг впроваджені невідомі та маловідомі архівні документи і матеріали (виявлено 9 назв), які значно розширюють уявлення про розвиток ідей патріотичного виховання в Україні на прикладі географічної освіти та участь у цьому процесі С.Рудницького.

Практичне значення роботи полягає в тому, що історичні факти, теоретичні положення і узагальнення, що містяться в дисертації, сприятимуть збагаченню історико-педагогічного знання. Зібрана й узагальнена інформація може бути використана у наукових дослідженнях з історії географічної науки для педвузів та університетів, у поглибленій розробці відповідних розділів історії і сучасного стану національної педагогіки, допоможе в створенні спецкурсів та спецсемінарів з даної тематики.

Виявлені в результаті дослідження положення і зроблені висновки можуть використовуватись педагогами з метою підвищення ефективності географічної освіти та формування у молоді і дітей світоглядної свідомості.

Обґрунтованість і вірогідність результатів забезпечуються

використанням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, опорою на значний обсяг архівних і друкованих джерел з проблеми дослідження, науковим аналізом фактологічного матеріалу в логічному, історичному і проблемному аспектах.

Особистий внесок дисертанта полягає у розробці підходів до комплексного опрацювання педагогічних ідей С.Рудницького, текстів лекцій для студентів та вчителів, що розкривають погляди вченого на екологічне виховання, зміст шкільної географічної освіти, форми та методи навчання географії.

Апробація результатів дослідження здійснювалась шляхом виступів з доповідями на науковій конференції молодих учених, науковців і істориків науки (1992 р., м.Київ), Міжнародному симпозіумі з історії науки (1992р., м.Київ), VI Всеукраїнській науковій конференції з історії краєзнавства (1993р., м.Луцьк), науково-практичних конференціях викладачів і аспірантів УДПУ ім. М.П.Драгоманова.

Підсумки дослідження знайшли відображення у публікаціях на сторінках журналів "Вісник Академії наук України", "Рідна школа", "Педагогіка і психологія".

На захист виносяться такі положення:

1. Суспільно-педагогічна діяльність С.Рудницького формувалася під впливом прогресивних тенденцій педагогічного руху кінця ХІХ— початку ХХ століття і була спрямована на створення в Україні національної шкільної освіти.

2. Педагогічні ідеї С.Рудницького, пов'язані з розумовим, екологічним, естетичним, патріотичним вихованням школярів та студентів, зберігають свою актуальність і в сучасних умовах.

3. Педагогічна спадщина С.Рудницького збагачує наші знання з історії вітчизняної школи та педагогіки новими положеннями, фактами, відомостями і заслуговує на творче використання у шкільних та вищих закладах освіти.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку основної використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтована актуальність дослідження, визначені його об'єкт, предмет, мета і завдання; вказуються основні джерела дослідження; характеризуються методи; розкривається наукова новизна, теоретична і практична значущість.

У першому розділі "Основні напрямки наукової і педагогічної діяльності С.Рудницького" розглядаються життєвий шлях та етапи формування світогляду С.Рудницького, які припадають на період піднесення національно-визвольних змагань українського народу за свою державну самостійність і незалежність.

Початок педагогічної діяльності С.Рудницького, становлення його професійних якостей пов'язані з Галичиною, де він закінчив середню школу і отримав вищу освіту у Львівському університеті.

Як показало дослідження, навчання в університеті було для С.Рудницького водночас і періодом становлення наукового професіоналізму. На формування його історичних поглядів великий вплив мали лекції відомого вченого М.Грушевського. Високий науковий рівень історика зі світовим іменем і його методичне керівництво роботою студентів в архівах сприяли становленню С.Рудницького як науковця. Друкуються його перші наукові праці: "Козацько-польська війна 1625 р." (1897) та "Українські козаки в 1625-1639 рр." (1899), в яких С.Рудницький характеризує козаччину і її роль у національному і політичному становленні української державності.

Суттєву роль у формуванні світогляду С.Рудницького відіграв відомий польський географ А.Реман. Його вплив відчувають

ся на науковій творчості С.Рудницького і в подальші роки. Переконливим доказом цього є велика розвідка молодого науковця — праця "Про плями сонічні" (1900). Цією працею був започаткований перехід С.Рудницького до ґрунтового вивчення природничих наук.

Початок науково-педагогічної та освітньої діяльності С.Рудницького співпадає з початком ХХ століття. Цей період в історії держави характеризується селянським і робітничим рухом, наростанням боротьби прогресивних сил Галичини за освіту для народу, піднесенням боротьби за демократизацію школи під впливом революції 1905-1907 рр., за здійснення перетворень у галузі освіти. Розвиток освіти, як і всієї національної культури, відбувався під знаком українізації шкіл і вищих учбових закладів.

Працюючи у гімназії вчителем географії, С. Рудницький реально оцінив становище географії як навчального предмета. Вчений розумів, що мізерна кількість шкільних підручників з географії з "кардинальними хибами", з "браком майже всякої генетики в розумінню річи" не дає можливості на належному рівні вивчати географію. Його увагу привертають проблеми шкільної географічної освіти. Їх розв'язанню він присвячує свою роботу "Нинішня географія", яка стала одним з перших методичних посібників з географії.

Вчений був глибоко переконаний, що вивчення географії України — це одна із усвідомлених першочергових потреб української науки і освіти. Тому, працюючи викладачем Львівського університету, С.Рудницький вперше в історії вищої школи розробив і викладав курс "Географії України". На основі зібраного фактологічного матеріалу, під час експедицій зі студентами університету, вчений написав і видав фундаментальну працю "Коротка географія України" у двох книгах (1910, 1914).

Це була визначна подія в українській географії цього періоду, оскільки не існувало підручника, в якому був би закладений початок наукових, природо- і антропогеографічних характеристик і описів України в її етнічних, а потім — в державних межах.

Нами досліджений еміграційний період наукової і педагогічної діяльності С.Рудницького (1920-1926). У ці роки він бере участь в організації Українського Вільного університету у Празі, стає деканом його філософського факультету, веде активну педагогічну діяльність в Карловому і Німецькому університетах Праги та в українських вищих школах. Протягом цих років вчений невпинно працює на науковій і освітянській ниві, відстоює інтереси і потреби рідного народу.

Більше 30-ти років свого життя С.Рудницький присвятив науково-педагогічній і освітній діяльності. За цей період він працював на посадах вчителя гімназії, викладача Львівського університету і Академії світової торгівлі у Відні, декана філософського факультету Вищого педагогічного інститут ім. Драгоманова у Празі, професора Українського Вільного університету (УВУ).

Як свідчать спогади учнів вченого, С.Рудницький був блискучим лектором, досвідченим педагогом і організатором. Водночас він не лише викладав а й працював над створенням підручників для учнів, студентів і вчителів.

Факти незаперечно доводять, що лекції із загальної географії він пов'язує з проблематикою географії України. Численні експедиційні і туристичні маршрути були невід'ємною частиною його викладацької діяльності. Під час своєї педагогічної роботи С.Рудницький поєднував аудиторні заняття з екскурсіями, що містили продуману систему завдань природничого характеру з урахуванням міжпредметних зв'язків і визначену перспективу

використання отриманих результатів у подальшій роботі.

Архівні матеріали, праці С.Рудницького віддзеркалюють наукову і педагогічну діяльність вченого у Харкові, куди він приїхав у 1926р. на запрошення радянського уряду.

Завдяки надзвичайній працездатності і неабияким науковим здібностям вчений створює першу в Україні географічну установу — Український науково-дослідний інститут географії і картографії і стає першим його директором. У 1929 р. С.Рудницького обирають академіком Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Невдовзі після обрання він керує трьома найважливішими географічними закладами Академії: кафедрою географії ВУАН, Комісією краєзнавства і музеєм антропології та етнографії ім. Ф.Вовка. Одночасно йому доручають очолити відкрите у Києві відділення Харківського інституту географії.

Ситуація, що склалася у 30-ті роки в Радянській Україні, не сприяла плідній науковій роботі вченого. У березні 1933 р. його було звинувачено у причетності до Української Військової Організації (УВО) і заарештовано, а в жовтні 1937 р. засуджено до вищої міри покарання. Ось чому ні в Українській Радянській енциклопедії, ні в Українському Радянському енциклопедичному словнику ім'я вченого С. Рудницького не значиться.

Архівні документи, листи, спогади розкривають багатогранну особистість С.Рудницького, і належить визнати, що й за життя він мав світову славу вченого, географа, педагога. На формування його світогляду і педагогічних поглядів вплинули суспільно-політичні умови, вітчизняна і зарубіжна наукова педагогічна думка. Творчо використовуючи погляди попередників, доповнюючи їх і розвиваючи, С.Рудницький разом з тим збагатив географічну освіту цілою низкою педагогічних ідей.

У **другому розділі** "Погляди С.Рудницького на освіту і виховання підростаючих поколінь" розкривається зміст шкіль-

ної географічної освіти, предмет, методи і форми навчання географії у школі за С.Рудницьким, сутність поглядів вченого на розумове, естетичне, екологічне і патріотичне виховання особистості.

Аналіз педагогічних праць і підручників вченого, таких як "Нинішня географія" (1905), "Початкова географія для народних шкіл" (1919), "Україна — наш рідний край" (1917), "Коротка географія України" (1910, 1914), "Кілька гадок про географічні екскурсії в середній школі" (1905), "Оборона краю і навчання географії" (1927) дають можливість стверджувати, що видатний географ С.Рудницький водночас був і досвідченим фахівцем у галузі педагогіки.

Педагогічні погляди С.Рудницького та його внесок у розвиток шкільної освіти високо цінували видатні діячі Української Народної Республіки, зокрема М.Грушевський, І.Франко.

Завдяки діяльності прогресивної української громадськості, в тому числі і педагогічної, у дореволюційній Україні кінця ХІХ — початку ХХ століття було закладено основи для розвитку національної тенденції в шкільній освіті. Не стояв осторонь цієї проблеми і С.Л.Рудницький, який вважав українську мову не лише символом єдності народу, але й основою для його культурного й економічного розвитку.

Саме тому, зазначав С.Рудницький, необхідно вивчати рідну мову, викладати предмети українською мовою як в школах, так і в узах.

С.Рудницький був одним із перших викладачів Львівського університету, які читали лекції українською мовою. Всі природничі дисципліни у педагога ставилися у прямий зв'язок з "українською справою". В результаті проведеного дослідження з'ясовано, що рідна мова, культура, наука народів України становлять основний національний і загальнолюдський зміст освіти

і виховання в педагогічній спадщині вченого.

У процесі аналізу наукової спадщини С.Рудницького нами встановлено, що він не лише критикував тогочасний стан народної освіти, але й активно розробляв концепцію нової національної освіти. Для цього, на думку вченого, необхідно не тільки вивчати рідну мову, а й внести зміни в навчальні плани, підручники, розробити конкретні питання змісту освіти, навчання і виховання учнів у рідній школі.

Цілоком закономірно, що як фахівець у галузі географії С.Рудницький приділяв основне значення цій науці і намагався визначити її місце як навчального предмета у школі.

С.Рудницький наполягав на включенні у шкільні навчальні плани самостійного навчального предмета "Географія України". Слушність думки С.Рудницького про те, що географія і астрономія повинні бути виділені в окремі предмети, підтверджує сучасна шкільна практика. С.Рудницькому також належить ідея пропедевтики географічних знань у початковій школі, при цьому матеріал треба відбирати з географії рідного краю. Фундатор географічної науки в Україні відстоював принцип неперервності вивчення цього предмета в школі: на географію потрібно відводити хоча б по одній годині на тиждень з першого по останній класи школи.

У роботі акцентується увага на переконаності С.Рудницького в тому, що ефективність навчання істотно залежить від якості підручників, більше того, мови, якою вони видавалися. Тому вчений прагнув до створення підручників і посібників з географії, які б за формою і змістом відповідали втіленню української ідеї.

Нами досліджено і встановлено, що першим україномовним посібником з географії була книга С.Рудницького "Коротка географія України. Фізична географія" (1910). Це був перший ук-

раїномовний підручник з географії України, який отримав визнання видатних діячів науки і спеціалістів-географів. Він був призначений для шкіл, які починають вивчати географію і свій рідний край.

Вчений вважав, що домінуюче значення в системі шкільної освіти має національний аспект. Саме тому всі його підручники характеризують Україну, її історію, культуру, природні багатства, географічне положення і місце, яке вона займає серед інших держав. За переконанням вченого, разом із знаннями в дитини розвивається любов до Батьківщини і бажання застосувати в процесі навчання досвід для забезпечення в майбутньому потреб не тільки власних а й загальнонародних. Ця ідея є провідною в усіх працях С.Рудницького.

Цінним у його педагогічній спадщині є те, що вчений-географ не тільки створював підручники, а й написав методичний посібник "Нинішня географія" (1905), в якому висвітлив своє ставлення до методики складання підручників з географії. На той час це була єдина праця, яка містила методичні поради з питань змісту, структурної побудови і методичного апарату підручників з географії.

Окремої уваги заслуговують погляди С.Рудницького на способи написання географічного тексту підручників. На думку вченого, вони повинні базуватись на трьох методах: хорографічному, загальному, хорологічному. Серед них вчений надає перевагу хорології, яка мусить спиратися на індукцію і бути аналітичною. Що стосується мови підручників, то вона має бути доступною і виразною. В тексті посібника використовуються нові терміни, введені в обіг самим автором. Це свідчить про тонке відчуття С.Рудницьким рідної мови і відповідне ставлення до неї.

Розробка даної проблеми дозволяє стверджувати, що

С.Рудницький дає обґрунтовані рекомендації щодо змісту шкільної географічної освіти:

— потрібно запроваджувати в школах України навчання географії, як і інших предметів, рідною мовою;

— слід віднести географію у групу природничих наук, відокремити її від історії і в цілому від гуманітарних наук;

— викладання географії у школі треба ввести з першого класу, починаючи з географії рідного краю, особливе значення надавати географічним екскурсіям;

— головними підходами у вивченні географії повинні бути загальногеографічний та хорологічний;

— географічна карта чи географічний атлас мають відіграти значну роль при вивченні географії;

— усі чотири аспекти вивчення географії — морфологічний, геологічний, генетичний та динамічний доцільно застосовувати у навчанні дітей.

Відповідно до цих рекомендацій С.Рудницький ставив завдання перед географічною освітою: дбати про якнайбільше поширення знання серед населення; підготувати громадську думку до найкращої постановки навчання географії у школах всіх ступенів і типів; найсильніше сприяти пізнанню рідного краю.

Педагогічна спадщина вченого свідчить, що предметом уваги С.Рудницького було формування пізнавального інтересу студентів та учнів. Для цього він на заняттях не лише повідомляв наукову інформацію, а й намагався емоційним викладом, поєднанням різних методів навчання, використанням наочності ефективно сприяти розвитку цього інтересу. Наочність, на його думку, одна із головних умов, яка забезпечить одержання повноцінних знань і розвиватиме логічне мислення.

У поглядах на роль наочності в навчальному процесі С.Рудницький є послідовником ідей І.Песталоцці, Я.Коменсько-

го, К.Ушинського. Як показало дослідження, він не тільки збагатив і розширив новими прийомами методику навчання географії а й зробив великий внесок у створення і виготовлення наочності, зокрема карт та атласів.

На підставі архівних матеріалів у дисертації подаються відомості, що за авторством С.Рудницького і під його безпосереднім керівництвом було розроблено і видано значну кількість стінних і настільних карт. Це "Стінна фізична карта України" у масштабі 1:1 000 000 (1918), "Фізична карта Української РСР" (1932), стінні фізичні карти світу, Європи, Азії, Північної Америки, Південної Америки, Африки (1919-1920), карти Східної Галичини і Володимирщини, видані німецькою мовою (1922), У цей же період виходять його праці: "Велика стінна фізична карта України", "Малий український шкільний атлас" (1929), "Великий атлас України" (1932). Отже, без перебільшення можна сказати, що С.Рудницький — фундатор української наукової картографії. Заслуга вченого полягає в тому, що він першим поставив проблему розробки та видання карт і атласів для народних шкіл, спеціальних середніх закладів і вузів, які включають не тільки загальні, але й спеціальні карти.

Як свідчать результати дослідження, С.Рудницький акцентував увагу на структуруванні процесу навчання. На думку вченого, воно повинно будуватися у логічній послідовності і систематичності, щоб попередні знання були основою для нових. Це проявляється зокрема у його вимозі щодо початку шкільної освіти з вивчення навколишньої місцевості, введення інтегрованих курсів.

Вчений вважав, що зміст навчання має відповідати сучасному рівню розвитку науки, враховуючи при цьому вікові особливості дітей. Шкільну дисципліну він пропонував будувати так, щоб у ній відображалися всі найголовніші методичні, методо-

логічні і теоретичні висновки і положення самої науки.

У навчанні С.Рудницький дотримувався правил від "близького до далекого", від "знайомого до незнайомого", "від конкретного споглядання до абстрактного мислення", "від рідної землі до далеких країв". Ці правила педагога мали логічну послідовність, а не виконувались механічно. В цьому випадку погляди С.Рудницького співпадали з поглядами А.Дістервега. Їх С.Рудницький використовував у сукупності і виходив у кожному випадку із конкретного змісту того матеріалу, що вивчається.

При розгляді підходів вченого до форм і методів навчання географії ми з'ясували, що С.Рудницький велике значення приділяв географічним екскурсіям. Він був переконаний, що географічні екскурсії принесуть занедбаній географічній науці чималу користь.

Педагогічна доцільність географічних екскурсій, на думку вченого, пояснюється тим, що:

- географічні екскурсії навчать молодь географії рідного краю;
- познайомлять із законами загальної географії;
- "розбудять у молоді обсерваційний змісл і здоровий розум".

С.Рудницький був переконаний в тому, що тільки в безпосередньому контакті з природою можна виховувати у дітей бережливе ставлення до неї.

Аналіз праці "Кілька гадок про географічні екскурсії в середній школі" (1905) дає нам можливість зробити класифікацію екскурсій за С.Рудницьким. Скориставшись підходами вченого до того, що можна досліджувати і спостерігати, екскурсії можна поділити на математичні, фізичні, біологічні, антропогеографічні.

Констатується, що вирішальну роль у навчанні вчений від-

водив вчителю. До нього він ставив відповідні вимоги : добре знати свій предмет, бути всебічно освіченою людиною, володіти словом і особливими прийомами захоплення уваги слухачів. Учитель повинен стимулювати активність учнів, керувати і контролювати його діяльність.

С.Рудницький розумів, що для цього необхідно здійснювати відповідну підготовку вчителів географії. Будучи директором першого Українського науково-дослідного інституту географії і картографії, разом із молодими науковцями він розробив план перепідготовки вчителів географії. Педагог був впевнений в тому, що ефективність навчання залежить перш за все від організаторських умінь і здібностей вчителя, від його вміння об'єднати і згуртувати колектив. Він цінував співробітництво учня і вчителя, студента і викладача.

Аналіз педагогічної спадщини С.Рудницького свідчить, що розумове, естетичне, патріотичне, екологічне виховання займають в ній провідне місце.

Вчений вважав, що важливе значення у розумовому вихованні має навчання, яке залежить від навчальних планів, програм, методів, організації розумової праці на уроках, екскурсій, духовних цінностей вчителя, його кругозору, ерудиції, культури.

С.Рудницький дотримувався думки, що для гармонійного розвитку особистості необхідно вивчати у школах історію, математику, рідну мову, літературу, суспільні науки, оптимально поєднуючи з природничими дисциплінами, виділеними у самостійні предмети.

Він неодноразово підкреслював, що не може людина вважатися інтелегентною і розумною, якщо вона не знає свій край, народ, природу. У природі педагог бачить засіб розвитку абстрактного мислення і цілеспрямованого навчання, тому у

розумовому вихованні важливе місце відводить екскурсіям, на яких учні виконують самостійну роботу. Це сприяє розвитку мислення, розвиває їх здібності.

Основними засобами естетичного виховання, на думку С.Рудницького, є підручники та природне середовище. Він дотримувався думки, що тільки в природі "людина розуміє краєвид, що манить його своєю красою, і вдвоє її відчуває, пізнавши закони життя природи".

У працях видатного географа, таких як "Україна — наш рідний край" (1917), "Кілька гадок про географічні екскурсії в середній школі" (1905), "Коротка географія України" (1910) знаходимо тісний зв'язок естетичного виховання з моральним. С.Рудницький розумів, що людина повинна розвиватися гармонійно, в тісному контакті з природою. На його думку, в першу чергу любов до природи, до всього живого, до рідного краю мають виховувати в людині гуманні почуття, потяг до прекрасного.

Домінантною лінією у спадщині вченого є те, що в своїй педагогічній діяльності він домагався виховання в учнів бережливого ставлення до природи шляхом формування позитивних почуттів, яке здійснював за допомогою застосування різноманітних методів і прийомів: проведення занять у природі, екскурсій, прогулянок, туристичних маршрутів. Заслужують на увагу його праці екологічного спрямування: "Ліси в господарстві природи" (1914), "Радянська туристика" (1928).

Виховання в учнів бережливого ставлення до природи С.Рудницький здійснював на основі таких принципів: єдність і взаємозв'язок компонентів виховання; культура взаємодії людини з природою як складовий компонент виховання особистості; гуманізм і народність; зв'язок навчання і виховання з навколишнім життям; врахування вікових та індивідуальних особли-

востей школярів.

Чільне місце у педагогічній спадщині С.Рудницького займає патріотичне виховання. Тексти підручників вченого зорієнтовані на виховання громадянина України, вчать любити свій рідний край, свій народ, його мову, історію, культуру, свою Батьківщину.

Туристично-краєзнавчу роботу С.Рудницький розцінює як один із засобів виховання патріотизму у дітей та молоді. На думку вченого, вона повинна займати важливе місце у школах і вузах, щоб учні і студенти, які вивчають природу рідного краю, могли піднятися на нову сходинку розвитку особистості і нації.

Всебічний аналіз праць педагога-географа дає підстави стверджувати, що погляди С.Рудницького на навчання і виховання не втратили своєї актуальності і зараз. Цінним для змісту шкільної географічної освіти є розроблена ним структура географічної науки. Для методики навчання географії непересічними є методи і форми навчання географії, обґрунтування необхідності проведення екскурсій, починаючи з початкових класів. Все це, на нашу думку, має знайти гідне відображення у змісті підручників і посібників з "Методики навчання географії", а також у відповідних розділах історії педагогіки для студентів педагогічних вузів.

Проведене дослідження підводить до таких висновків і узагальнень.

1. Науково-педагогічна діяльність С.Рудницького припадає на період піднесення національно-визвольного руху українського народу за свою державну незалежність наприкінці XIX — початку XX століття. Історичні умови цього періоду сприяли активізації науково-педагогічної роботи української інтелігенції, в тому числі і діяльності С.Рудницького — видатного географа

і педагога. Він був одним з представників демократичної ідеології, активним учасником національно-визвольної боротьби за державну незалежність. Вся його діяльність була спрямована на українізацію шкіл та вузів, забезпечення високого рівня розвитку географічної науки та успішне її вивчення в навчальних закладах.

2. С.Рудницький розробив теоретичні основи географії як науки, заклав фундамент її термінологічного апарату, визначив географію як загальнопросторову науку про Землю. Вчений стверджує важливу для теорії географії істину, що Земля як цілісність і її поверхня— це предмет географії. Під його керівництвом було створено перший в Україні науково-дослідний інститут географії і картографії. Суспільно-педагогічна діяльність С.Рудницького була спрямована на зміни в системі природничої освіти. Ці зміни полягають у відокремленні географії від гуманітарних наук і віднесенні до природничих, в обов'язковому вивченні цього предмета в школах і вищих навчальних закладах.

3. Педагогічна діяльність С.Рудницького була спрямована на створення системи географічної освіти в Україні. Не всі задуми вченого вчасно знаходили втілення. Не дивлячись на це, освітня діяльність і педагогічні погляди С.Рудницького мають важливе значення в історії вітчизняної педагогіки. Ним видано методичний посібник з географії, в якому обґрунтовуються методи написання підручників з географії, розроблено зміст, методи та форми географічної освіти, що створили ґрунт для докорінних змін у навчанні географії. "Коротка географія України" була першим україномовним підручником з географії. Вона давала можливість вивчати географію України в школах та шляхом самоосвітньої діяльності. Вперше в історії вищої школи С.Рудницький розробив і читав курс лекцій з "Географії

Україні" українською мовою. У практику середньої школи вчений впровадив різні форми організації спілкування учнів з природою: уроки мислення на природі, географічні екскурсії, прогулянки, туристичні маршрути.

4. Основу ідей С.Рудницького про виховання і розвиток особистості становить глибоке розуміння ролі і місця у цьому процесі екологічного, патріотичного та естетичного виховання дітей і молоді. Сутність екологічного виховання за С.Рудницьким полягає у піклуванні, збереженні, відтворенні її об'єктів і вимагає знань, практичної діяльності, вивчення природи рідного краю. Всі погляди вченого про виховання і розвиток особистості співзвучні з сучасними поглядами, оскільки зараз взаємовідношення людини з природою є предметом першочергової важливості.

5. Реалізація педагогічних ідей С.Рудницького зробить вагомий внесок у педагогічну теорію і сучасну шкільну практику.

Формами поширення надбань видатного українського вченого-географа можуть бути: доповіді на районних нарадах працівників освіти, засіданнях методичних об'єднань вчителів географії; лекції у вищих педагогічних навчальних закладах; написання студентами рефератів, курсових і дипломних робіт; публікації в методичних збірниках і журналах статей про видатного вченого.

Ми не претендуємо на повне і остаточне висвітлення педагогічної спадщини С.Рудницького, а лише з очевидністю доводимо, що його внесок у педагогіку має бути гідно оцінений і вивчений. Серед перспективної тематики подальших досліджень вбачаємо такі аспекти педагогічного доробку вченого: проблеми виховання учнів на уроках географії, актуальні питання етнопедагогіки у спадщині С.Рудницького.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях автора:

1. Фондатор географії України // Рідна школа.-1993, №4.-С.7-8.
2. Як далеко гомонить наша мова і пісня, так далеко сягає Україна // Вісник Академії наук України.-1993, №2.-С.88-93.
3. Внесок С.Л.Рудницького в географічну науку // Педагогіка і психологія.-К.,1996, №3.-С.177—182.
4. С.Л.Рудницький — видатний український географ і картограф // Запис зроблено на дискеті XV Міжнародного симпозіуму з історії науки.-Київ,1992.
5. Питання морфології і геології Прикарпаття і Закарпаття в працях С.Л. Рудницького // Тези IV наукової конференції молодих вчених, науковців і істориків науки.-Київ,1992.-С.74-76.
6. С.Л.Рудницький та його внесок у розвиток історичного краєзнавства // Тези VI Всеукраїнської наукової конференції з історії краєзнавства.-Луцьк, 1993.-С.237-238.
7. С.Л.Рудницький — визначний діяч географічної науки в Україні // Я.Ряппо і розвиток національної системи освіти України: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. -К.,1995.-С.46-47.
8. С.Л.Рудницький — вчений і популяризатор наук // Матеріали V наукової конференції молодих вчених-наукознавців та істориків науки.-К.,1994.-С.20-21.

Розсоха А.П. Просветительская деятельность и педагогические взгляды С.Л.Рудницкого.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 — теория и история педагогики, Украинский государственный педагогический

университет им. М.П.Драгоманова, Киев, 1996.

Исследованы и проанализированы педагогические взгляды географа и педагога С.Рудницкого, его вклад в развитие украинской педагогической мысли конца XIX— начала XX столетия. Обоснованные им предмет, методы и принципы изучения географии могут быть эффективно использованы в современном учебном процессе средних и высших учебных заведений.

Его научно-педагогическое наследие является фундаментальным вкладом в историю просвещения и украинской педагогической мысли. Оно не потеряло своей актуальности и в наши дни.

Rozsokha A.P. Educational activity and pedagogical views of Rudnitsky S.L. Dissertation on the scientific degree of the candidate of pedagogical sciences at the speciality 13.00.01. - theory and pedagogic's history, Ukrainian State Pedagogical University after Dragomanov M.P., Kiev, 1996.

Pedagogical views of geographer and pedagogue Rudnitsky S., his contribution in the development of ukrainian pedegogical of the end of the XIX-th and the beginnig of the XX-th century. The subject, methods and principles of studing geography, founded by him, are topical in modern educational process af secondary and higher academic institutions it was investigated. His scientific-pedagogical heritage is the fundamental contribution into the history of education and ukrainian pedagogical thought, which didn't loose its actuality nowadays.

Ключові слова: освітня діяльність, педагогічні погляди, екологічне виховання, зміст і методи навчання географії, виховання особистості.

Підписано до друку 29.10.1996 р. Об. 1,2.

Формат 60x84 1/16. Друк офсетний.

Тир. 100. Зам. 1290. Безкоштовно.

Переяслав-Хмельницький, Шкільна, 45.

113/109

AB 36.026

